

Het dagelijks leven in Oostende tijdens de bezetting (1940-1944)

door Roger JANSOONE

30 OPVATTINGEN OMTRENT HET WEZENLIJK KARAKTER VAN DEZE BEZETTING (deel 3)

Een Oostendse “coëxistentie” ?

Maar in elk geval waren er na de bevrijding, zowel in Oostende als overal elders, blijkbaar *drie specifieke groepen* in de naoorlogse samenleving. De term “groepen” is hierbij eigenlijk nogal misleidend (“disparate groepering” ware misschien meer aangewezen). Want het ging veeleer om een onoverzichtelijke “coëxistentie” (of was het een vorm van “apartheid” en “gescheiden ontwikkeling”?) van diverse en persoonlijke overtuigingen, opvattingen en ervaringen. Doch als we het bij deze rudimentaire indeling willen houden: daar waren vooreerst overlevenden (en nabestaanden van slachtoffers) van *l’univers concentrationnaire* (politieke gevangenen, dwangarbeiders en het apart segment van de langdurig krijgsgevangenen), voorts ook de heterogene groep van zij die de bezetting hadden beleefd en overleefd en die nadien hun leven moesten heropbouwen in een moeilijke wereld vol nieuwe uitdagingen, en ten slotte zij die noch het ene noch het andere hadden meegemaakt (nog te jong, of geboren na de oorlog, of nadien teruggekeerd uit Groot-Brittannië) maar die toch (zij het vaak onbewust) ermede werden geconfronteerd. Met dien verstande dat “nog te jong” feitelijk een aparte “subgroep” was, want die jonge snaken hadden - zij het op hun eigen manier - als kind toch ook wel een en ander van de bezetting meegemaakt (en in sommige opzichten zelfs *iets meer* dan veel volwassenen!). Die “veelsoortige” en uiteenlopende *coëxistentie* van diverse groepen was in elk geval maatschappelijk een feit, ook al was men zich hiervan veelal niet echt bewust. Men sprak enkel nog van “voor” en “na” de oorlog, met tussenin die akelige bezetting, precies alsof die naoorlogse samenleving (of niet-samenleving?) zich weer netjes had ingevoegd in het vrij homogeen patroon van de vooroorlogse maatschappij! Wat natuurlijk voor iedere socioloog onzin is. Maar waardoor menig historicus zich heeft laten misleiden.

De groep van “l’univers concentrationnaire” heeft zich in Oostende na de oorlog wel een poosje geroerd en zijn onmacht en frustraties fel en driftig tot uiting gebracht via betogingen en optochten, maar heeft zich nadien lijdzaam teruggetrokken binnen de besloten kring van vaderlandslievende verenigingen en oorlogsveteranen. Met obligaat en stipt bij iedere nationale feestdag of herdenking het heruitpakken van vaandels en eretekens. Of bij de uitvaart van een oude strijdmakker. Ik herinner mij nog, bij de begrafenis van mijn vader, hoe ontroerend die stille aanwezigheid was van die zeldzaam geworden oudstrijders met hun vaandel, en dit terwijl een meegebracht bandopnemertje de “Brabançonne” liet horen. Doch diep in hun hart bleef - naast ongeneeslijke trauma’s - de verbittering hangen, omwille van onbegrip, vaak ook onverschilligheid, en vooral de straffeloosheid van veel oorlogsmisdaden, waardoor af en toe oude wonden weer werden opengereten. De vrij snelle heropkomst van ex-VNV (via de Volksunie) en van extreemrechts (o.a. VMO) was voor hen een voortdurende bron van ergernis. En de heropleving en uiteindelijk de triomf van het Vlaams nationalisme, dat is iets waarmee ze nooit in het reine konden komen. Een echt “louteringsproces” is alzo niet kunnen intreden. Zowel vanuit de politiek als vanuit de samenleving werd hieraan niet of nauwelijks aandacht besteed. En allicht ook niet vanuit de medische en paramedische wereld, vermits een arts of verpleegkundige toen hiertoe nog niet werd opgeleid. Eigenlijk nogal begrijpelijk, want het nodige “inlevingsvermogen” opbrengen voor zij die teruggekomen zijn uit die hel, uit die “KZ onderwereld” van het Kwaad, tja wie kon dat ?? Men heeft het thans, bij om het even wat er gebeurt, over “psychologische begeleiding en hulpverlening”. Maar dat was toen een term die niet eens bestond. Je mocht toch al blij zijn dat je het allemaal *overleefd* had? Zonder daarbij als omstanders stil te staan bij wat dat “het allemaal” *ten gronde* wel mocht betekenen. Wie de oorlog niet overleefde maar omkwam in Auschwitz, was o.a. de naar België gevluchte Duitse jood Felix Nussbaum. In zijn duistere schilderijen (thans herontdekt en hoog aangeschreven!) verbeeldt hij de tragiek van de vervolgte en ondergedoken mens die toch zijn menselijke waardigheid wil behouden (precies wat de nazi’s wilden uitroeien). Zijn aangrijpend “Maler mit Maske” staat in confrontatie met de maskerade schilderijen van Ensor. Bij Ensor gaat het eigenlijk om de ontmaskering van een schijnheilige maatschappij, terwijl

Nussbaum ongewild *zichzelf* moest maskeren...om te kunnen in leven blijven. Het masker als tweesnijdend zwaard !

Die overlevenden hadden onvermijdelijk een klare kijk op hoe het nu verder moest, maar er werd hiermede geen rekening gehouden, zowat overal in het bevrijde Europa, en dat bleef een constant gegeven. Na de dioxine crisis (1999) nam ik kort nadien bij mijn pensionering afscheid van een zieltogend en in ontbinding verkerend Ministerie, met een ontredder top die het naderend onheil nooit had zien aankomen (of het niet had willen zien?). Een directeur-generaal sprak toen het voor hem blijkbaar verlossend woord uit: "Nous, on ne s'est pas compris". Waarop ik in alle oprechtheid enkel kon antwoorden "Mais si, on s'est toujours très bien compris!", waarna hij peinzend voor zich bleef uitstaren. Wij hebben elkaar nooit meer ontmoet. Helaas een top "pour la poubelle de l'histoire". Met een gapende afgrond tussen twee werelden: zij die zien (maar naar wie niet geluisterd wordt) en zij die ziende blind zijn (of dan toch die indruk verwekken). *Eyes wide shut* ... En dat was ook kenmerkend voor die naoorlogse periode. Velen hadden de les begrepen. Maar veel anderen bleven halsstarrig rondwalen in de fatale kringloop van hun eigen waanbeelden, oorzaak van onnoemelijk veel leed, vernieling en ellende (alsof we na twee wereldoorlogen nog niet genoeg ervan hadden gekregen!). Generaal de Gaulle zei destijds : "Françaises, Français, je vous ai compris!". Maar hij was een uitzondering die de regel bevestigde. "Nous, on ne s'est pas compris..."

De tweede groep had uiteraard geen al te beste herinneringen aan de bezetting, wel integendeel! Zij beleefden bovendien nog enkele moeilijke naoorlogse jaren, vooreerst met de operatie "Gutt", en dan met aanslepende rantsoenering, lage lonen, structurele werkloosheid en nieuwe oorlogsdreiging, nu vanuit Rusland, met zelfs een paniekerige hamsterwoede bij het uitbreken van de oorlog in Korea. Die tweede groep had dus niet veel reden tot juichen (tenzij aanvankelijk de bevrijdingsroes in september 1944). Kenmerkend was ook de blijvende haat en rancune tegen al wie of wat Duits was. Dat kwam vooral tot uiting toen "onze jongens" tijdens hun dienstplicht terecht kwamen in "het land van de folterkampen". Zij waren thuis uitdrukkelijk ervoor gewaarschuwd : waag het niet om terug te komen "met een Duuts joenk"! Ook de militaire overheid was niet erg voor "verbroedering", zelfs niet voor beroepsmilitairen. Doch de verleiding was groot en het vrouwelijk schoon was overvloedig en uitbundig aanwezig in "das Land des Lächelns" (en anderzijds waren er voor al deze blonde "Walküren" nog weinig "grossartige Buben" overgebleven!). En als uitgelaten en vrijgevochten knapen hadden wij natuurlijk ook onze gevoelens (en vlinders in de buik). Een waar dilemma, een relationele patstelling tussen twee *aparte* werelden! Tja, onvermijdelijk werd er wel wat gescharreld met een onweerstaanbare "Fräulein" of een "lustige Witwe", maar het kwam zelden of nooit tot een duurzame relatie. Maar soms wel tot accidentele en ongewenste "Nachwuchs" (een "pakske van de soldaat"), in de Amerikaanse zone opvallend merkbaar met een toename van nieuwgeborenen met kroezelhaar en een donkere huidskleur. Hoe kon dat? Voor het overige verliep alles ogenschijnlijk spoorloos en onopgemerkt binnen de voorheen door de nazi's aangeprezen "Germaanse stamverwantschap", ook al was niemand zich nog bewust van al die onzin. Met tot vertroosting de smachtende radiohit "Ook een soldatenhart is niet van steen!", een ode aan "het verre lief in België" (had je beter niet!) en aan "onwankelbare wederzijdse trouw" (dat viel nog te bezien!). Intussen werd er flink gehengeld om "ein Belgjoch" aan de haak te slaan en die dames waren daarin onvermoeibaar! Maar ik ken er slechts één die de euvele moed heeft gehad om zijn "schöne Braut" te gaan zoeken bij die Oosterburen. Gelukkig hebben nadien de "golden sixties" het tijdperk ingeluid van "happy times are here again". Dit alles luidruchtig overspoeld met rock'n roll van eigen bodem, de "Ostend sound" van popgroepen zoals "The Seabirds" en "The Swallows". Daarmee zaten we dus al weer op het goede spoor! En zelfs een Duitse "schlager" mocht er al weer eens bij zijn! *Tanze mit mir in das Glück* ...

De derde groep heeft er een beetje verloren bijgelopen, vooral de uit Engeland teruggekeerde "refugees". Het was daar ook niet altijd "een vetten" geweest, met verregaande rantsoenering, zware bombardementen tijdens de "Blitz" en daarna de moordende V1 en V2. Maar toch werden zij bij hun terugkeer door de achtergeblevenen beschouwd als "chançards" die er mooi aan ontsnapt waren. Omgekeerd hadden zij heel wat moeite om zich ergens te kunnen voorstellen wat het dagelijks leven hier tijdens de bezetting moet geweest zijn (voor die bepaalde lezers is deze

vervolgserie dan ook een echte ontdekking!). Want zij hadden al die jaren zonder enige onderbreking een kostbaar goed kunnen behouden : hun individuele en collectieve *vrijheid*. En dat zonder de voortdurende dreiging van terreur, arrestatie en deportatie. Wat dan betreft de naoorlogse generatie, die jongeren hadden sowieso hun eigen zorgen. In de huiskring en in het verenigingsleven kwam oorlog en bezetting overigens nog weinig of veeleer in bedekte termen ter sprake. Zodat dit voor hen al vlug tot de geschiedenis behoorde, dus tot een reeds vrij ver verleden. Wat onmiddellijk aan hen was voorafgegaan, was of werd *een blinde vlek* en zeker geen gespreksthema. De mortuis nil nisi bene ...

Het cruciale feit dat deze bezetting, en vooral de correcte inschatting ervan, (onbedoeld) werd doodgezwegen of slechts oppervlakkig en fragmentarisch behandeld - mede door het gebrekkig geschiedenisonderricht en onvoldoende historisch en sociologisch onderzoek - heeft alleszins niet ertoe bijgedragen om dit verward en verwarrend verleden op een serene en doeltreffende manier te verwerken (en dit geldt ook in het buitenland, in het bijzonder in Duitsland). Deze bezetting heeft in de samenleving diepe sporen en verwondingen achtergelaten, waarvan de pijnlijke gevolgen tot vandaag nog merkbaar zijn. De opmerkelijke herdenking van de historische Wannsee-Konferenz (20.1.1942) in Berlijn op 20 januari 2012 is hiervan de zoveelste getuigenis. De wil is thans aanwezig om dit duister verleden *anders en correcter* in te schatten, maar het blijft zoeken en tasten ... Of zoals de evangelist Johannes het destijds neerschreef: "En het licht scheen in de duisternis, *maar de duisternis nam het niet aan*".

Le bon côté

De bekende Franse psychiater Christophe André (auteur van "Sérénité, 25 histoires de l'équilibre intérieur") is van mening dat "le cerveau semble *spontanément* capable d'extraire *le bon côté* de tout ce qui arrive dans la vie, ou presque. On n'explique ni n'enseigne, car *on incarne*". Deze "le bon côté" was blijkbaar het sleutelwoord voor die naoorlogse coëxistentie. Men probeerde, hoe dan ook, er weer het beste van te maken, weer eens, voor de zoveelste keer in de bewogen geschiedenis van Oostende, met vallen en opstaan, persoonlijk en tegelijkertijd ook gemeenschappelijk. Op die manier hebben de Oostendenaars hun "équilibre intérieur" teruggevonden. En dat met die typische Oostendse zin voor humor, soms nogal rauw en zelfs brutaal, maar steeds recht uit het leven gegrepen. "Wenn der Humor fehlt, stimmt an der Sache etwas nicht". Humor is immers zin voor relativering, en wat niet al lachend kan gezegd worden, is de waarheid niet. Vandaar dan ook in deze vervolgsérie (hoe tragisch soms ook) bestendig een tikkeltje humor, zonder te vervallen in sarcasme en bijtende spot (tenzij tegenover onmenselijke, valse profeten en psychopaten, want "le ridicule tue"). *Alle Menschen werden Brüder!* Een ex-officier (in het burgerleven archeoloog) zei fijntjes spottend "Es könnte gar eine Art SS Ritualgemeinschaft zwischen den Bewohnern germanischen Fundstätten bestanden haben, wohl ebenfalls ein Mischwesen aus Deutschen und Flamen. Ein Schamane der pendelt zwischen Bewusstseinszuständen unter fremden Sternen" (Er had een soort van ritueel SS gemeenschapsleven kunnen ontstaan tussen bewoners van Germaanse vindplaatsen, met eventueel een vermenging van Duitsers en Vlamingen, met een sjamaan die pendelde tussen bewustzijnstoestanden onder een vreemde sterrenhemel). Nogal dichtertlijk en archeologisch uitgedrukt, maar met toch een grond van waarheid.

"Il est important d'identifier vos meilleurs atouts". Allicht onbewust hebben de Oostendenaars dit zeker gedaan, "pour atteindre l'expérience *optimale*". Maximaal is het wel nooit geworden, want er waren nogal wat hindernissen en belemmeringen van allerlei aard. Maar grotendeels is men erin geslaagd al vrij vlug een nieuwe Oostendse gemeenschap op te bouwen, dynamisch en met een hernieuwde veerkracht. Qui dit mieux? Het maatschappelijk bindteken voor al die gezindheden was het *verenigingsleven* (met het erbij horend *vrijwilligerswerk*), de talrijke socio-culturele verenigingen van zeer uiteenlopende aard, waarin iedereen wel zijn gading vond en die in die naoorlogse tijd van sociale heropbouw ongetwijfeld een belangrijke rol hebben gespeeld. Dat onderliggend volontariaat was duidelijk een uitloper van de onderlinge hulp en steun die tijdens de bezetting kenmerkend was in brede lagen van de bevolking. Dit fundamenteel sociologisch aspect werd echter nooit voldoende erkend en gewaardeerd, zodat de nochtans reële sociaal-economische impact en betekenis nooit voor de berekening van het BBP aan bod is gekomen,

misschien omwille van opvallende desbetreffende verschillen tussen Vlaanderen en Wallonië (veel meer gericht op overheidstussenkomst). Zodat men nu pas begint in te zien dat, wanneer al dat vrijwilligerswerk (gratis en belangloos) moet vervangen worden door voltijds bezoldigde jobs, plots een ernstig extra-probleem opdaagt voor de financiering van maatschappelijk werk van allerlei aard. Maar die traditionele verenigingen beginnen nu in versneld tempo leeg te bloeden, bij gebrek aan inzet en belangstelling vanwege de jongere generaties (waaronder ook reeds de “jong gepensioneerden”), die volledig zijn ingepalmd door internet, Facebook e.d. Hetzelfde lot treft de traditionele kleinhandel die commercieel gewurgd wordt door diezelfde jongeren die vrijwel enkel nog kopen “on line”. De huidige “homo recens” is een *egocentrisch* wezen geworden die uitsluitend oog heeft voor zoveel mogelijk “likes” van liefst zoveel mogelijk “vrienden” in de zogenaamde “sociale media”. Maar die thans krimpende verenigingen zullen hun *historische* verdiensten met zich blijven meedragen, zij het misschien weldra alleen nog in archieven en bibliotheken. Ja, 't is mooi geweest, en het is nu eenmaal zo. Wij wensen de huidige “homo recens” veel geluk en voorspoed, ingekapseld in de “sociale media”, met de digitale blik op oneindig. Pablo Neruda zei ooit : “Il meurt lentement, celui qui devient l’esclave de l’habitude”.

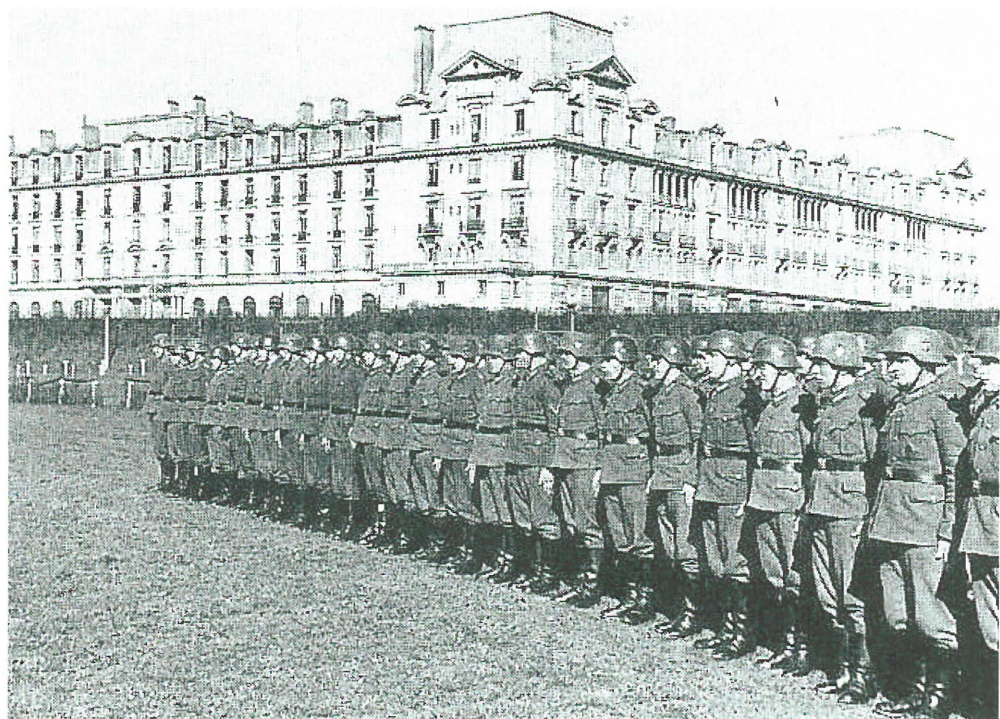
Eigenaardig genoeg is, spijs een overvloed aan oorlogsliteratuur en oorlogsfilm, ook de waanzin *van de oorlog zelf* lang onder de radar gebleven. Want oorlog is waanzin en kan bijgevolg *enkel als dusdanig* worden voorgesteld en uitgebeeld. Maar in de roes van de overwinning werd, zoals in een klassieke “Western”, de heldhaftige titanenstrijd een soort van spannende wedstrijd, een “Kriegsspiel”, een “catch who can catch”, een “Stratego” tussen Goed en Kwaad, waarin de slechten (de moffen en de Jappen) het onderspit moeten delven voor de goeden (de geallieerden). Enkel (uiteraard, in hun geval, bij gebrek aan alternatief!) een paar Duitse filmregisseurs deden na de oorlog een bescheiden poging om de *keerzijde* bloot te leggen, met tragische films als “Die Brücke” en “Himmel ohne Sterne” en veel later ook nog “Das Boot”. In de film “Die Brücke” gaat het zelfs om kindsoldaten die in de allerlaatste oorlogsdagen de idiote opdracht krijgen om een brug te verdedigen “bis zum bitteren Ende” ... wat zij dan ook doen. Maar nu nog altijd zijn de zeer populaire “War games” gebaseerd op dat stramien van “war heroes”. In iedere oorlogsfilm draait het nog steeds om heldenmoed en overwinningsdrang (de kijker houdt niet van “losers!”), ook al wordt er in toenemende mate een poging gedaan om aan “the touch of evil” ook een “human touch” toe te voegen als “finishing touch”. Doch al de menselijke ellende die hiermee gepaard gaat, vindt hierin weinig of geen plaats, met dan ook weinig “stof tot overweging”. Slechts in 1998, met de onvergetelijke en aangrijpende film “Saving private Ryan” van Steven Spielberg, kwam uiteindelijk een totaal *ander* beeld naar voor, in de aard van destijds in het interbellum (ook verfilmd) “Vom Westen nichts Neues” van Remarque. Op het einde van de film, in Arromanches uitkijkend over duizenden oorlogsgraven, en als verreweg de laatste overlevende, vraagt veteraan Ryan zich af “Was dit het wel waard?” ...en vraagt hij aan zijn verbaasde vrouw “Was ik een goede mens?”. Existentiële vragen ...

Een Oostends herinneringsplaket als “steen des aanstoets”?

Tijdens deze studie, en reeds bij het voorbereidend onderzoek, kreeg ikzelf ook het gevoel dat er in die officiële benadering van oorlog en bezetting fundamenteel “iets” fout zat. Een *plaatselijke* “doorbraak” zag ik plots in de actie van Raymond Chaffart, (1921-2010), leraar aan het Atheneum, die (cfr. hoofdstuk 11 “Jodenvervolging”) de aandacht erop vestigde dat in de school op het herinneringsplaket voor oorlogsslachtoffers de naam ontbrak van zes joodse leerlingen, omgekomen in Auschwitz. Om een “onduidelijke reden” bleven die namen nu al decennia onvermeld, zonder dat iemand zich hieraan had geërgerd (die reden is intussen iets duidelijker geworden, althans wat betreft de joodse meisjes, omdat meisjes toen naar het Lyceum gingen, dat intussen inderdaad is gefusioneerd met het Atheneum). De bond van oud-leerlingen nam die zaak ter harte en bestelde een nieuw plaket mét thans ook vermelding van die zes namen. Dit plaket werd op 6 mei 2011 officieel ingehuldigd. In de gelegenheidstoespraken werden behartigenswaardige dingen gezegd en benadrukt. Maar er werd blijkbaar geen verklaring of antwoord gegeven op de prangende vraag “Hoe was zo iets mogelijk?”. Vooreerst, waarom werden die namen (althans van de jongens) destijds *niet meteen* opgenomen in het oorspronkelijk plaket? En waarom moest het meer dan een halve eeuw duren vooraleer die “vergetelheid” werd opgemerkt en hersteld? En dan nog kennelijk eerder bij toeval?

№	Naam	Voornamen	Geburtsplaats	Datum	Land	Religie	Opgevoed	Religie	Datum	Opmerkingen
OK 4570	Fridlander	Edie	Johannesd (R)	4. 5. 1898	België	Israëlisch	Israëlisch	1924	Jherusalem	
169100	Kaller	Lopold	Lukuan (R)	15. 9. 1897	België	Israëlisch	Israëlisch	1925	Lukuan	
3662	Kleiner	Hendrika	Sekurty (R)	14. 6. 1897	"	"	"	1920	Lukuan	
183722	Kaller	Jestaaf	Oostende	24. 8. 1897	"	"	"	-	"	
159719	Kaller	Marcel	"	20. 10. 1897	"	"	"	-	"	
4633	Kozel	Lajl	Dobra (L)	19. 11. 1897	"	"	"	1920	Lukuan	
4794	Gosinyj	Rosa	Oostende	9. 9. 1897	"	"	"	-	"	
4836	Kozjel	Jaak	Oostende	5. 6. 1897	"	"	"	-	"	
16922	"	Marcel	"	8. 2. 1920	"	"	"	-	"	
6008	Wolff	Bella	Hungary	14. 8. 1897	"	"	"	1922	Katolik	
11	Heir-Holokin	Josachim	Kleinen	5. 1. 1920	"	"	"	"	"	
10	Tilberberg	Josef	Antwerpen	18. 12. 1896	"	"	"	-	"	
11	Ols	Simon	Delfzijl (N)	11. 8. 1896	"	"	"	1928	Protest	
12	Risso	Hetha	Piren (D)	8. 10. 1906	"	"	"	1938	"	
13	Ols	Sonja	Emden (D)	21. 12. 1897	"	"	"	-	"	
14	Ols	Jaak	Delfzijl (N)	12. 2. 1901	"	"	"	1935	Katolik	
15	Kandymitdaal	Elisabeth	Rottendam (N)	16. 12. 1905	"	"	"	-	"	
16	Ols	Ries	Rottendam (N)	18. 7. 1903	"	"	"	-	"	
17	Kaller	Jarah	Lukuan (R)	15 September 1897	"	"	"	1925	D.	
18	"	Rosa	Antwerpen	7 Juli 1911	"	"	"	-	"	
19	Kleiner	Jaak	Oostende	2 Augustus 1918	"	"	"	-	"	
20	Kleiner	Isa	"	2 Juli 1920	"	"	"	-	"	

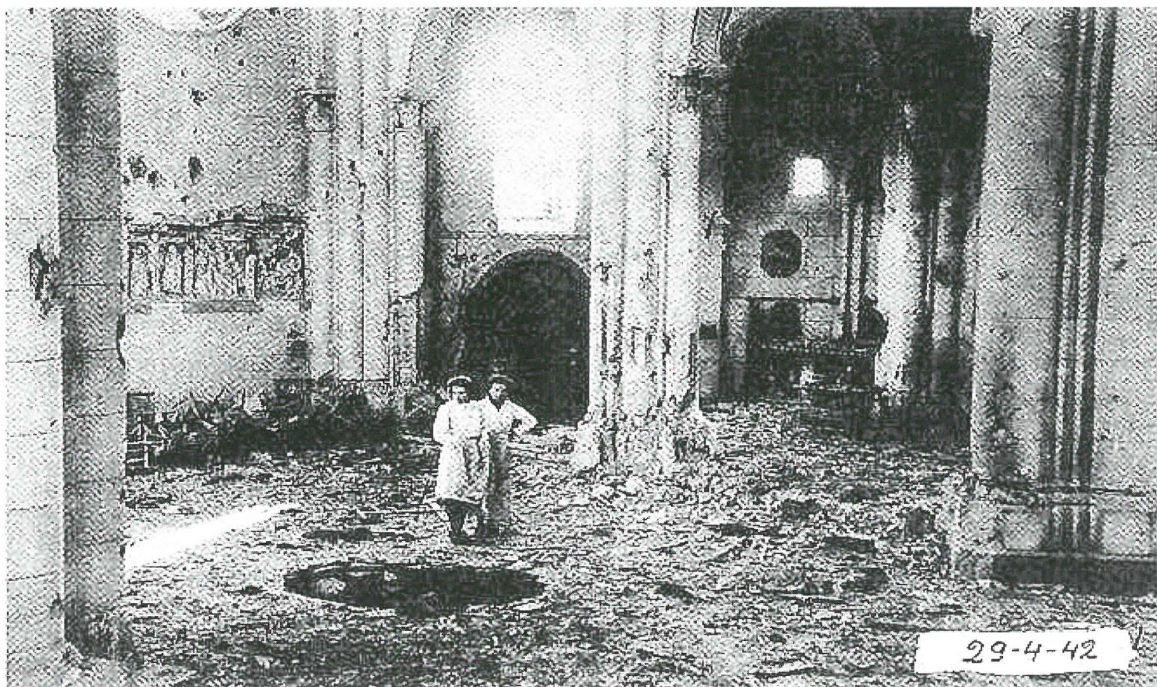
Uittreksel uit het Oostendse jodenregister (1941) (collectie Asseloos)

1942, troepenparade op de Wellingtonrenbaan (collectie asseloos)

1943, stoomtram in de Aflons Pieters laan (collectie Asseloos)

29 april 1942, interieur H. Hart kerk na luchtaanval (collectie Asseloos)

De verklaring ligt allicht in die *algemene* “black-out” wat betreft joodse oorlogsslachtoffers. Zij werden niet formeel aangehouden, noch verhoord, opgesloten, veroordeeld en op transport gesteld naar een KZ, doch opgepakt bij een razzia, zonder reden (tenzij omwille van het “crimineel” feit dat ze jood waren!). Zij *verdwenen* in de vernietigingskampen in gas, as en rook “durch den Kamin”. Na de oorlog waren die verdwijningen niet “onrustwekkend” (zoals thans in opsporingsberichten) omdat het veelal niet ging om Belgen, en zelfs wanneer het ging om Belgen, waren er ofwel geen overlevenden of nabestaanden, ofwel was er niemand onder hen geneigd om die kat nog de bel aan te binden. En zij hadden hiervoor ongetwijfeld hun redenen. Een KZ-overlevende vertelde mij dat hij nog nooit met iemand over zijn wedervaren tijdens de oorlog gesproken had, omdat hij maar al te goed beseftte dat de ware KZ-gruwel nooit zou kunnen doordringen tot het besef en het verstandelijk vermogen van iemand die dit niet had meegemaakt. Een andere overlevende, de Sloveense auteur Boris Pahor, zei over zijn boek “Necropolis” (één van de grote “kampverhalen”): “Ik kan en mag niet vergeten dat het Kwaad voor mij tot het *dagelijks leven* is gaan behoren. *Anderen kunnen zich dat niet voorstellen*”. Overlevenden hadden ook veelal de neiging om een streep te trekken onder het verleden en te pogen “iets” te maken van de hun nog resterende jaren, zonder zich nog te bekommeren om teruggave van het roerend en onroerend goed dat hun was ontnomen. Want zij hadden een duivelse “onthechtingsfase” overleefd, waarna al het aardse nog van weinig belang is. “La spoliation et la restitution des biens juifs” is intussen een nieuw onderzoekerrein geworden, vooral voor Franse historici (want in Duitsland kan een historicus zich daarmee niet populair maken!), niet in het minst ook wat betreft *Raubkunst*, gestolen uit Joods kunstbezit en inmiddels geruisloos “verschwunden” in privé- of museumcollecties. Nabestaanden die hun rechtmatig kunstbezit (vaak topwerken) terug opeisen, doen dit doorgaans enkel nog uit principe en uit een nog laatst mogelijke vorm van piëteit tegenover de nagedachtenis van hun ouders en familieleden aan wie de nazi’s brutaal en wreedaardig alles hebben ontnomen, tot zelfs hun leven, met nog niet eens een grafsteen als allerlaatste materiële herinnering.

Eigenlijk om dezelfde reden is er “a contrario” nooit een probleem geweest omtrent het herinneringsplaket, in het stadhuis van Oostende, voor de oorlogsslachtoffers onder het stadspersoneel. De reden hiervoor is nogal voor de hand liggend: er waren *geen joden* onder het stadspersoneel. Joden traden doorgaans niet in overheidsdienst, al was het maar omdat er slechts weinigen de Belgische nationaliteit bezaten. Trouwens, hoe weinig talrijk zij ook waren, reeds op 6 december 1940 was er een omzendbrief van het College van Secretarissen-Generaal (*en niet van de Duitsers!*) waarbij alle joden in overheidsdienst uiterlijk op 31 december 1940 “uit hun functie dienden te worden ontheven” (als Nieuwjaarscadeau?). Maar het is welhaast zeker dat indien er ook maar één joods personeelslid was geweest en hij/zij tijdens de bezetting was “verschwunden”, hiervan al evenmin melding zou zijn gemaakt op dit plaket. Joden waren immers geen politieke gevangenen...

Politieke gevangenen en ex-verzetslieden zouden vermoedelijk (en eigenlijk terecht) niet hebben kunnen aanvaarden dat joodse oorlogsslachtoffers *met hen* zouden gelijkgesteld worden. Dat hoefde ook niet te gebeuren, in die zin dat men een *apart* statuut voor joodse oorlogsslachtoffers had kunnen voorzien, *zonder* een statuut van nationale erkentelijkheid (wat door geen enkele jood zou gevraagd worden) maar met toch een vorm van erkenning als *slachtoffer van het nazisme* (te financieren via *Duitse* herstelbetalingen, te vergelijken met de onlangs fiscaal in opspraak gekomen Duitse “pensioenen” voor Belgische dwangarbeiders). Maar “la bataille finit à défaut de combattants”. Het is nu allemaal nog slechts geschiedenis, maar wel een pijnlijke geschiedenis waaruit wij zeker *lering* moeten trekken ...

Maar opdat men *echt* lering zou *kunnen* trekken, heeft geschiedenis behoefte aan materiële en bewaard gebleven (en dus *zichtbare*) “aanknopingspunten”, zoals KZ Auschwitz (door de UNESCO opgenomen in het werelderfgoed!). Want het oog moet ook wat hebben, zeker in onze huidige beeldcultuur. Maar in Oostende was men nooit erg bekommerd om behoud van historisch, cultureel en bouwkundig erfgoed, met een genadeloze “kaalslag” tijdens het fatale Piers-tijdperk, en onlangs ook nog het slopen van de herberg *Petit Paris* en de *Jodenboekerij* in de Rogierlaan, niet-geconsacreerde iconen van ons recent verleden. En komt, na jarenlang touwtrekken, het (intussen verkommerd) “Hôtel du Louvre” straks ook aan de beurt? De redding en renovatie van

Villa Maritza en *Hôtel du Parc* is de vrucht van *privé* initiatief en inspanningen. Het intact bewaard gebleven domein Raversyde hebben wij enkel te danken aan prins Karel (waarvoor “royals” al niet goed kunnen zijn!), en niet aan een stedelijke overheid die via een afbraakpolitiek blijkbaar steeds andere belangen heeft nagestreefd, ook al wordt er een jaarlijkse Cultuurprijs toegekend ! Met alle respect voor de Cultuurraad (reeds in 1967 opgericht, maar is hij wel voldoende vertrouwd met lokale geschiedenis en erfgoed?). Nogal duidelijk een “beleid” van “slaan en zalven” en een teken van tegenspraak. Misschien typisch Oostends, doch normaliter ligt een cultuurprijs logischerwijze volledig in de lijn van het concreet gevoerd cultuurbeleid. Gelukkig is het huidige Stadsbestuur nu begonnen met een verfrissend en innoverend socio-cultureel beleid (in de breedste zin van het woord) dat zich “bottom up” richt tot alle lagen van de bevolking. Zoals in de Kerk, beter laat dan nooit. “Exegi monumentum aere perennius ...” dixit Horatius.

Nochtans kunnen aanknopingspunten *met bescheiden middelen* verwezenlijkt worden. Zoals in Duitsland, waar *Stolpersteine* (“struikelstenen”) als gedenksteen worden ingemetseld in de stoep tegenover het huis van nazi-slachtoffers, met nu ook al navolging in Gent. Kleine maar opvallende herinneringen aan een veronachtzaamd verleden. Bepaald geen “walk of fame” ...maar je kan enkel *figuurlijk* erover struikelen! Allicht toevallig viel het “verschwinden” van de Jodenboekery in de Rogierlaan (geen herinneringsplaket en geen *Stolperstein*) samen met het slopen (in de Alfons Pieterslaan) van de woning van het gezin Szpiro (geen *Stolperstein* maar wel een onlangs “aangevuld” herinneringsplaket in het Atheneum). Ook in Oostende bereikt nu de *Ausradierung* zijn voltooiing (door “hoogwaardige vervangingsnieuwbouw”) via het zorgvuldig uitwissen van de allerlaatste sporen van de lokale en destijds bloeiende joodse gemeenschap. Met de (uitzonderlijk en intact bewaard gebleven) synagoge als uitzondering die de regel bevestigt. In Oostende is de afbraakwoede zo overweldigend dat je voortdurend gepakt wordt in snelheid en niet of nauwelijks de tijd hebt om nog snel van het bedreigde pand een foto te nemen “voor de beeldbank”. Ja, ’t leven is voor de rappe ...zeker ook wanneer je aan heemkunde wil doen

Oostendse perceptie van deze bezetting

Maar, met in de achtergrond deze analyse en conclusie inzake de *algemeen gangbare* opvattingen omtrent het wezenlijk karakter van deze bezetting, lijkt Oostende een enigszins *aparte* plaats in te nemen. Vooreerst mogen wij niet uit het oog verliezen dat - toen uniek in België - Oostende bekend stond als uitgesproken “anglofiel”. Dat was niet altijd zo geweest (tenzij men teruggaat tot de periode voor het beleg in 1600, toen Oostende zelfs een Engelse gouverneur en een Engels garnizoen had – zie hierover mijn vervolgsérie in *De Plate*), want de “vissersopstand” van 1887 had geen “anglofiel” oorzaken, wel integendeel! Maar met W.O.1 had hierin een volslagen ommekeer plaats gegrepen, vooral bij de vissersbevolking : een groot deel van de bevolking was uitgeweken naar Engeland (waar, anders dan in 1940, onthaal en inburgering zeer goed was georganiseerd), terwijl al wie in Oostende was gebleven nadien voorzeker alle redenen had om eens en voorgoed iedere Duitser uit te spuwen!

Getuigenissen van Duitse ex-militairen tijdens de bezetting 1940/44 in Oostende (hierover werd in *De Plate* een en ander gepubliceerd), geven blijkbaar *een ander beeld*. Zij spreken van “vriendschappelijke” betrekkingen met de bevolking, in het uitgaansleven, sport, cultuur en toneel. Allicht zijn die getuigenissen waarheidsgetrouw en oprecht. En waarom ook niet? Ook nog in 1933 was het Duitse volk overwegend socialist, communist, christen-democraat, centrum-nationalist of liberaal. Zelfs na *Gleichschaltung* en systematische “hersenspoeling” mocht worden aangenomen dat in 1940 (tenzij bij jongeren) nog steeds heel wat Duitsers niet of toch niet volledig achter het nazi-regime stonden. Opeenvolging van vlot gewonnen successen, overwinningen, veroveringen en zegetochten had hen natuurlijk verbijsterd en onvermijdelijk bij welhaast iedere Duitser een nieuw gevoel van nationale trots en fierheid opgewekt. Doch na Stalingrad (januari 1943) en ingevolge de aanhoudende bombardementen, begon de twijfel te knagen. Merkwaardig genoeg was er tijdens de laatste oorlogsmaanden in 1944/45 wel nog in vrij ruime mate een gelaten en doffe bereidheid om, samen met Hitler, al strijdend ten onder te gaan. Maar om dat te kunnen begrijpen, moet je een Duitser zijn ... of een Britse historicus zoals de befaamde Ian Kershaw in zijn nieuw standaardwerk “The End. Hitler’s Germany, 1944-45” (2011).

In dat opzicht is in 2016 de ook *alhier* vertoonde Duitse TV-serie “*Unsere Mütter, unsere Väter*” nog een late “steen des aanstoots” geworden, niet bij ons maar in Duitsland zelf ...en in Polen. In Duitsland omdat “das deutsche Tätervolk als Opfer gezeigt wird”, dus een *slachtofferrol* voor een volk dat zich intussen ermede min of meer verzoend had “als volk” een *misdadige rol* te hebben gespeeld en hiervoor dan ook een collectieve “historische”schuld dient te dragen. Het gaat in deze serie immers om de kleine man (en vrouw) die *ongewild* in de maalstroom van de oorlogsmachine terecht komt en uiteindelijk nog mag blij zijn indien hij of zij het kon overleven, eigenlijk een verhaal van alle tijden en alle volkeren. Filmproducent en UFA-Chef Nico Hofmann is van mening dat deze serie “zu einer der wichtigsten Debatten über die *Kriegsschuld* der Deutschen beigetragen hat, national und international”, en daarin heeft hij wel gelijk, want wekenlang was er hierover een levendig en boeiend debat in alle Duitse kranten en tijdschriften en ook op TV (doch niet bij ons). Anderzijds ontvlamde in Polen een storm van kritiek, alleen al om het feit dat Duitsers het hebben gewaagd om een stuk Poolse geschiedenis in beeld te brengen (het verhaal speelt zich grotendeels af in Polen tijdens de bezetting). Maar een heikel punt was vooral de verwijzing naar Pools antisemitisme in W.O.2. (dat trouwens reeds voordien latent aanwezig was). Dat is in Polen nog steeds absoluut taboe (alleen Duitsers waren antisemieten, en ja nog niet weinig!). Al met al dus nogmaals een bewijs van het onverkwikkelijk feit dat de “Verarbeitung” van oorlog en bezetting nog altijd “ergens” gaande is en alleszins een uiterst moeilijk en delicaat thema blijft. Vandaar dan ook het belang van deze vervolgsérie in “De Plate”.

“Es machte mich zornig, dass wir uns nach die Hundejahre des Dritten Reiches immer noch in Düsternis befanden” (ik was woedend omdat wij na al die ellende van het Derde Rijk nog altijd ronddwaalden in de duisternis), zo dacht een Duitse ex-officier die zwaar geleden had onder het regime. Dit wordt treffend geïllustreerd in een slotscène van die Duitse TV-serie, waarin de kijker aanvankelijk kennis maakt met een vooroorlogse vriendenkring van “ahnungslose” jongeren, waaronder ook een geassimileerde Jood die in die kring bevriend raakt met een “Arische” zangeres. Om hem te redden uit de klauwen van de SS, wordt zij de “maîtresse” van een Gestapo officier, die hem, in plaats van naar het vrije Westen, “naar het Oosten” stuurt. Na allerlei helse lotgevallen keert hij in 1945, meer dood dan levend, terug naar Berlijn, waar zijn ouders, verwanten en vrienden allen “verschwunden” zijn. Na enig zoeken verneemt hij - dieptepunt van ellende - dat zijn vriendin intussen door die Gestapo officier was “afgevoerd” en in de gevangenis werd vermoord. Op zoek naar werk en een inkomen, gaat hij aanschuiven in een door het geallieerd militair bestuur opgericht “Arbeitsamt”, waar hij plots geconfronteerd wordt met diezelfde (thans ex) Gestapo officier, die nu (met al zijn kennis en ervaring van lokale toestanden) een “arbeidsbemiddelaar” geworden is in het kader van de dringende en noodzakelijke “wedertewerkstelling” van alle nog werkbekwame Duitsers. Die verbijsterde jood vaart heftig tegen hem uit en verlaat razend en verbitterd dat wel zeer vreemdsoortig “Arbeitsamt”. De leidinggevende Amerikaanse officier vraagt zich hoofdschuddend af waarover die arme man zich zo druk maakt? Men wil hem toch aan een job helpen? Dát soort van toestanden maakte die Duitse ex-officier “zornig” en dát was de “Düsternis” waarin hij bleef ronddwalen. Voor de “belastete Deutschen”(daders en medeplichtigen) kwam dat uiteraard nog tamelijk goed uit... maar voor de “unbelastete” (slachtoffers en onwillige meelopers van het regime) toch wel iets minder. Want, ofschoon (strafrechtelijk) “unbelastet”, werden zij (maatschappelijk en persoonlijk) feitelijk tweemaal en aldus dubbel “belastet”, namelijk tijdens en ook nog na de oorlog. Gerechtigheid?? *Na ja, der Krieg ist vorbei und alles geht vorüber.* En de ex-Gestapo officier zat, zoals voorheen, “hausgemütlich” en gezellig in de huiskring, samen met zijn liefhebbende vrouw en kinderen. Geen vuiltje aan de lucht! Ja, het leven gaat verder. *Und der Rest ist schweigen ...*

Amoureuze perikelen in oorlogstijd

Een goede en zelfs “intieme” graadmeter voor relaties tussen een bezettende overheid en de bezette bevolking, is te allen tijde van “amoureuze” aard geweest (en ik verwijs hierbij naar het hoofdstuk “Bei uns in Ostende”). Mannetje zoekt vrouwtje, en vrouwtje zoekt mannetje, het is een natuurwet, sterker dan om het even welke ideologie of doctrine! In 1914/18 was er, zeker aanvankelijk, kennelijk nogal wat “vlot verkeer” tussen Oostendse vrouwen en Duitse militairen. Er was in de “Belle Epoque” nooit sprake geweest van ook maar enige anti-Duitse gezindheid, wel integendeel! De Duitsers (en Oostenrijkers) waren *alhier* zeer goedgeziene gasten en klanten, en

Duitsland was dankzij prima spoorverbindingen een ideaal afzetgebied voor Oostendse vis. Zelfs heel wat hotels en handelszaken waren in handen van Duitsers. Anderzijds - in die specifieke tijd van W.O.1 - waren er niet alleen "amoureuze" redenen om een Duitser aan de haak te slaan, want veel gehuwde vrouwen (vaak met kinderen) waren door oorlogsomstandigheden "voor onbepaalde tijd" gescheiden van hun man en zagen veelal "zwarte sneeuw", want een OCMW of enig andere opvangmogelijkheid of sociale bijstand bestond toen nog niet, althans toch niet in de beginfase. Doch ook jongere vrouwen en meisjes waren niet ongevoelig (maar dan om niet-materiële redenen) voor al die knappe Germanen waarmede Oostende overspoeld werd! Maar er was hiervoor geen "happy end". Op het perron van het station van Oostende, onder het grijzend oog van het spoorwegpersoneel, namen zij in oktober 1918 snikkend en wanhopig afscheid van hun Fritz of Otto. De "onwettige" kinderen die uit deze relaties waren geboren, werden nadien, letterlijk en figuurlijk, "het kind van de rekening". Zij waren "kienders van den Duuts" en werden als dusdanig met de vinger gewezen, niet in het minst ook door andere kinderen (want kinderen kunnen wreed zijn, zij het uiteraard onbewust). Persoonlijk heb ik er een paar gekend, die getekend door het leven zijn gegaan en een blijvend trauma hebben meegedragen. Dit klinkt en is onrechtvaardig, maar is nu eenmaal de nare werkelijkheid ...

Tijdens die "heruitgave" van de bezetting was het dan ook helemaal anders dan in 1914/18. Een verwittigde man (of, in casu, een vrouw) is er twee waard! Iedereen beseftte wel dat elke vorm van "toenadering" tot een Duitser een "onvaderlandslievende" daad was. Het kwam er dus op aan, "afstand" te bewaren. Maar andermaal was dit gemakkelijker gezegd dan gedaan! Want in tegenstelling tot 1914/18 bleken die Duitsers *aanvankelijk* fatsoenlijk, beschaafd, voorkomend, beleefd, hoffelijk en zelfs charmant te zijn. Bijzonder bij de dames viel dit goed in de smaak. Bovendien was de propaganda erop gericht om de bevolking voor de Duitse zaak te winnen. Wij, Vlamingen, waren immers "Ariërs" (wat dat ook moge zijn!) en ertoe geroepen en voorbestemd om spoedig te worden opgenomen in het "Grossdeutsches Reich". Door SS-Vlaanderen werd dit nagestreefd via DeVlag, de nazi- hondsgetrouwe "Deutsch-Flämische Arbeitsgemeinschaft", en indien nazi-Duitsland de oorlog had gewonnen, dan zouden wij nu allen tweetalig (Nederlands/Duits) of misschien zelfs Duitstalig geworden zijn (en zou er in "De Plate" geen behoefte zijn aan vertalingen uit het Duits). Bovendien was men doorgaans zwaar ontgoocheld omtrent de vooroorlogse partijpolitiek, intriges, corruptie, zwendel en incompetentie (klinkt ook vandaag nog vertrouwd in de oren?). Uit een dergelijke voedingsbodem ontstond bijna onbewust een gunstige vooringenomenheid tegenover een "krachtdadig en sterk" regime dat voortdurend fulmineerde tegen al die "uitwassen van de democratie". Niet te onderschatten in deze context was vanzelfsprekend ook het feit dat in de jaren dertig al lang "het bedje was gespreid" door bepaalde geledingen binnen het eigen establishment, die ervan overtuigd waren dat zij goede zaken zouden doen met het nieuwe regime of hun reeds bestaande zakenrelaties nog verder zouden kunnen uitbreiden (wat dan concreet tot uiting zou komen in de "economische collaboratie").

Over de rivaliteit tussen DeVlag en VNV deed een medewerker van de *Militärverwaltung* opmerken: "DeVlag wollte mit maximaler Eigenständigkeit in den politischen Endkampf ziehen, personell wie inhaltlich, und sogar unterstützt vom Reichsführer-SS. Gegenüber dem VNV gab es deshalb kein gemeinsames Ziel oder Programm. Van de Viele sollte mit seiner Autorität die flämische Rechtsextreme anführen, und den Bruch mit dem VNV wollte er dabei nicht vermeiden. Der VNV wirkte wie gelähmt und die Lage wurde auswegslos. Unbeliebt in Flandern und jetzt offensichtlich "persona non grata" in Berlin! Und Berlin war ahnungslos und wollte nicht verstehen, das ein endgültiger Bruch zwischen den beiden Konkurrenten nur den Widerstandskämpfern nutzen würde. Es war also bestimmt ein einzigartiges Schauspiel ! Ohne einen breiten Konsens in Flandern war die DeVlag Auftritt nur ein Medienspektakel und eigentlich ein Abwärtstrend zum Untergang. Jedenfalls zeichnete es ein ernüchterndes Bild der extremen Szene im letzten Kriegsjahr, ein Lehrstück über fließende Übergänge in die Radikalität und in eine gewaltbereite Parallelwelt" (1).

En volgende commentaar klinkt (nogal verrassend) bijna als de scherpe *aanklacht* van een Krijgsauditeur : "VNV war eine gemässigte Form des Nationalsozialismus geworden, und DeVlag würde niemals eine neue Sicht in das eintönige politische Landschaft bringen. Bilanz des VNV : das rechte Potential zerstört, den versprochenen Dialog mit den Volksgenossen nicht geführt,

zulasten der Volksgemeinschaft jede Menge finanziellen Geschenke an die reiche Unternehmerschicht verteilt, und ein hervorragendes Zivilverwaltungssystem ruiniert. Allerdings wäre es damals kein Verlust, wenn VNV und auch DeVlag aus der aktiven Politik ausscheiden möchten. Sobald sie die fetten Fleischtopfe erreicht hatten, erlahmte ihr Reformwille. Sie möchten Probleme aussitzen und stiegen liever energisch in weiche Themen ohne Inhalt ein. Selbstverständlich eine völlig unhaltbare Position, die zugleich ein naives politisch Verstandnis des völkischen Bereitschaftspotentials enthüllte" (2). Ook al gaat het hier om de niet zo objectieve visie vanwege een Duitser (kennelijk ingegeven door het onvolprezen "dem Führer entgegenarbeiten", iets wat de collaboratie nooit goed gesnapt heeft!), toch biedt deze onverbloemde commentaar een heldere kijk zowel op de Vlaamse rechterzijde als op de houding van de "Zivilverwaltung" en van de centrale leiding in Berlijn.

Maar bij de modale Oostendenaar bleef de anti-Duitse stemming van na 1918 ook in 1940/44 meestal doorwerken. En naarmate Duitsers zichzelf ontmaskerden als barbaarse en brutale nazi's, sloeg die stemming verder om in haat tegen al wat of wie Duits of Duitsgezind was. De hevige uitbarsting van opgekropte volkswoede na de bevrijding in september 1944 was dan ook voorspelbaar, ook al hebben hier ongetwijfeld tevens persoonlijke afrekeningen een rol gespeeld. Doch de "vriendschappelijke" relaties, tijdens de bezetting, tussen Duitse militairen en de bevolking (waarover ook in "De Plate" een paar bijdragen) zijn allicht oprecht en reëel geweest, ja waarom niet? Ook vanwege de vissers was er "toenadering", eenvoudig "om den broode" (want anders was verdere uitoefening van de zeevisserij onmogelijk geweest), maar in zekere mate ook omwille van de speciale en uitzonderlijke figuur van de Duitse havenkapitein (cfr. hoofdstuk 15 "Visvangst"), die allesbehalve een nazi was maar gewoon een zeeman onder zeelieden. Niettemin, zeker in het visserskwartier, waren er ongeschreven wetten en regels die niet mochten worden overtreden (zoniet kon je bedreigd worden "met je kl..... in de bassin" terecht te komen!), en "amoureuze escapades met de gehate bezetter" werden al evenmin geduld. Toch zijn er blijkbaar nogal wat vrouwen op een of andere knappe Duitse militair smoorverliefd geworden (materiële redenen hebben toen misschien ook wel een rol gespeeld, maar allicht in mindere mate dan in 1914/18). Ook zijn uit die relaties andermaal "onwettige" kinderen geboren, na de oorlog andermaal met de vinger gewezen. Of "l'histoire se répète" ...

Voor het overige is hierop enkel dit citaat uit "La peau" van Curzio Malaparte toepasselijk: "*Seules les prostituées avaient eu commerce avec les ennemis, et même pas publiquement, mais en cachette, soit pour n'avoir pas à supporter les dures réactions du sentiment populaire, soit parce qu'un tel commerce leur apparaissait à elles-mêmes comme le crime le plus infâme qu'une femme pût commettre durant ces années*" (3). Malaparte had het hier wel over Italiaanse vrouwen, maar was er hierbij enig verschil met vrouwen in Oostende of elders?

"Free as a bird"

Samengevat mag gesteld worden, dat de opvattingen omtrent het wezenlijk karakter van deze bezetting, in Oostende al vrij vlug na het begin van de bezetting *veeleer negatief* waren, ook al gaf het *aanvankelijk* overal de indruk dat de Duitsers de oorlog hadden gewonnen en dat het "Duizendjarig Rijk" geen mythe was maar wel degelijk een werkelijkheid zou kunnen worden. Slechts een kleine minderheid was gewonnen voor de "Nieuwe Orde", wellicht vooral omdat die "Nieuwe Orde" in Vlaanderen vooral moest rekruteren onder flaminganten en Vlaams-nationalisten, precies een bevolkingssegment dat in Oostende bijna niet aanwezig was. Er waren in Oostende immers steeds veel meer franskiljons en Franstaligen dan flaminganten, en de plaatselijke Franstalige pers was hiervan een overduidelijk bewijs.

"Perception is reality". Wat perceptie van vijand en bezetting in Oostende zo *uniek* maakte, was ongetwijfeld het uitzonderlijk feit dat een belangrijk deel van de bevolking, namelijk de plaatselijke vissersgemeenschap, eigenlijk ontsnapte aan de controle van de bezetter. Immers, zodra de vissers buitengaats waren, konden zij zich vrij voelen, "free as a bird", een gevoel dat toen in de bezette gebieden vanzelfsprekend totaal ontbrak. Weliswaar hadden zij "bewakers" aan boord, maar - zoals eerder aangetoond in deze vervolgsérie - dit was doorgaans een lachertje. En dan was er nog de "speciale relatie" met de Duitse havenkapitein. Binnen die microkosmos (in Duitse

ogen “eine Parallelwelt”) heerste bovendien de wet van “horen, zien en zwijgen”. Iedereen trok aan hetzelfde zeel en niemand mocht het wagen “buiten de schreeve te lopen” (een uitdrukking die in normale tijden enkel geldt voor buitenechtelijke zijsprongetjes of slippertjes!). De vissers konden de Duitsers dan ook *onbevreesd* in de ogen kijken, ...en dat onder een autoritair terreurregime dat precies gebaseerd was op het inboezemen van vrees. Die speciale geesteshouding werkte “aanstekelijk” ook op andere stadsgedeelten. Tegenover de Duitsers speelde men de rol van “de brave soldaat Schweik”, “men deed alsof ” en men nam een afwachtende houding aan, overtuigd van de nakende geallieerde eindoverwinning. Die opvatting over bezetting en bezettende overheid, ofschoon relatief en kwetsbaar, was voor de Oostendenaars een realiteit die niet in vraag werd gesteld. *Perception is reality ...*

Het verschil tussen “diesseits” en “jenseits”

Maar na de geallieerde eindoverwinning was het nog niet direct allemaal koek en ei, wel integendeel. Het waren moeilijke jaren, met aanslepende rantsoenering, lage lonen, structurele werkloosheid, een nieuwe oorlogsdreiging en omvangrijke binnenlandse politieke problemen. Wij hadden het zo moeilijk met onze eigen problemen dat wij nauwelijks nog oog hadden voor de problemen elders in de wereld, en zeker niet voor die “jenseits” in een totaal ontredderd Duitsland, ook al deed “Oostpriesterhulp” omzichtig een poging in die richting. Op school kregen wij bezoek van een pater die namens de overbekende “Spekpater” een gloedvol betoog kwam houden voor hulp aan de noodlijdende Duitse bevolking. Daarna moesten wij daarover een opstel maken, maar noch ikzelf noch mijn klasgenoten waren ertoe in staat om “vanuit onze christelijke naastenliefde” iets zinnigs neer te pennen over het droevig lot van de verslagen vijand, die ons eigenlijk onverschillig liet. Het was immers nog steeds van “eigen schuld, dikke bult!”. En wie zijn gat verbrandt, moet nadien ook op de blaren kunnen zitten! Het drong dan ook niet tot ons door wat de “Stunde Null” in Duitsland *echt* heeft betekend. Ook Oostpriesterhulp beperkte zich tot *materiële* hulpverlening, vooral voedsel (spek!), en dat was al heel wat. Maar de psychische, morele en maatschappelijke ellende die daarachter schuil ging, dat was toen nog “taboe”, *worüber man nicht spricht*, ook en vooral in Duitsland zelf. Slechts later, als soldaat in “das Land des Lächeln”, werd voor ons een tip van die sluier opgelicht, althans voor zover wij hiertegenover niet langer onverschillig stonden. Onze bezielende leraar Duits (zelf tijdens de vakantiemaanden actief bij Oostpriesterhulp) had ons naar best vermogen op die cultuurschok voorbereidi in de veronderstelling dat zijn wijze woorden ergens een gevoelige snaar zouden geraakt hebben.

Doch die “Stunde Null” was voor Duitsland in alle opzichten een ontzaglijk *keerpunt* in zijn bewogen geschiedenis. De overlevende Duitsers werden erdoor geraakt en gekwetst tot in het diepst van hun ziel. Uit de puinhopen van een vernield en totaal verwoest land verscheen de puinhoop van een diep vernederd en diep aangeslagen volk, terug weggezonden naar een nieuw “stenen tijdperk”, vol armoede en ontbering. Het geallieerd militair bestuur stond tegenover een chaotische toestand (door generaal Eisenhower omschreven als “organisatorisch en structureel nog erger dan wat hij tot dusver had meegemaakt”). Ter voorkoming van cholera, tyfus en andere besmettelijke ziekten moesten de sanitaire diensten allereerst rottende lijken bergen uit kelders en ruïnes, waterdistributie organiseren, ratten en ander ongedierte verdelgen, gewonden en verminkten de eerste zorg toedienen. Terwijl de Militaire Politie al dadelijk de handen vol had met het bestrijden van allerlei vormen van grote en kleine criminaliteit (cfr. de beklemmende film “The Third Man” met Orson Welles). Ook bleek vooral in de steden de hele infrastructuur te zijn vernietigd (mede ingevolge het beruchte “Nero Befehl” van Hitler): waterleidingen, riolen, gas en elektriciteit, openbaar vervoer, straten en verbindingswegen. Voedselvoorziening was een enorm drama en voor huisvesting of zelfs maar een voorlopig onderdak moesten de Duitsers zichzelf beredderen (er was amper mogelijkheid tot inkwartiering van bezettingstroepen!). En er volgde een zeer strenge winter. Ja dit was echt “die Stunde Null”. Nog dieper kon je niet vallen of wegzakken! *De profundis...*De militairen van de *Besatzungstruppen* dwaalden rond in een spookachtig maanlandschap.

In heel dat aangrijpend maatschappelijk gebeuren heeft een zorgvuldig verzwegen tragedie een indringende rol gespeeld, misschien nog tot vandaag, met name de razendsnel aanzwellende golf van verkrachtingen en aanrandingen tijdens de eerste weken en maanden na de “bevrijding” van

het nazi-regime. Dit is een uiterst “delicaat” thema dat door Duitse historici nog steeds niet of nauwelijks wordt aangeraakt, of er wordt “discreet” omheen gefietst of slechts in bedekte termen vermeld. Maar het erg traumatiserend en diep ingrijpend effect ervan kan niet worden ontkend. Alleen al in de Russische zone werden, naar een “voorzichtige” schatting, ruim een miljoen vrouwen verkracht, en niet alleen Duitse vrouwen maar ook pas bevrijde vreemde dwangarbeidsters en zelfs bevrijde KZ-gevangenen! Voor de Russen was het “Frau ist Frau! Ja komm mit!”. De Russen hadden wel een voorkeur voor “mollige Frauen” ...en toevallig bleken dat de wel doorvoede vrouwen van de nazi “nomenklatura” te zijn. Want alle andere vrouwen hadden een “Führer Diät” moeten volgen, en dus, te midden van al hun miserie, was dat toch wel een reden voor “Schadenfreude”! Nochtans moet die orgie van geweldpleging wel enigszins gerelativeerd worden omdat kennelijk nogal wat Sovjetsoldaten seksueel tot niet veel meer in staat waren, na een jarenlange “periodieke onthouding” of heel eenvoudig omdat ze bestendig stomdronken waren, waardoor er ook vaak in het wilde weg geschoten werd, soms op elkaar (de terugtrekkende Duitse troepen hadden *opzettelijk* alle voorraden alcohol onaangeroerd gelaten). Niettemin was de brutale confrontatie met een geile en vunzige aanrander voor iedere vrouw een afgrijselijke ervaring, met onbeschrijflijke gevolgen. Wat was voor die vrouwen een vrouw überhaupt nog waard?? Er volgde een golf van zelfmoorden. Zwanger geworden vrouwen pleegden abortus of lieten de baby achteloos achter als “Muster ohne Wert”. Dit soldateska had zich al wekenlang niet gewassen, stonk adembenemend, kwam nooit uit de kleren en zat dan ook onder luizen en vlooiën. Doch het ergst waren groepsverkrachtingen, waarna het slachtoffer in een ziekenhuis moest worden opgenomen “voor medische behandeling en nazorg”. Schandalig was ook het gedrag van Russische officieren die tijdens hun veroveringstocht (met roof en plundering) al vlug beslag legden op een “mobiele bijzit” (feitelijk een seks-slavin), ook al hadden zij reeds tijdens de voorafgaande veldtocht een Russische “bijzit te velde” opgepikt (doorgaans een vrouwelijke soldaat). Toen dit bekend raakte bij de Russische matrones op het thuisfront, gaf dit aanleiding tot een golf van echtscheidingen binnen het officierenkorps. Russische vrouwen kunnen en moeten veel verdragen van hun man (al dan niet “Held van de Sovjet-Unie” en de fiere borst bezaaid met medailles en eretekens), maar dat namen zij niet, vermoedelijk vooral uit vrees voor geslachtsziekten. En was het zoveel beter in de westerse geallieerde zones? Daar gaven Duitse vrouwen zich “gewillig” over aan vreemde soldaten in ruil voor sigaretten, koffie, chocolade en nylonkousen, het enige toen nog gangbare “betaalmiddel”. Maar, gekweld door honger en ontbering, ... was dit gewillig?? Of feitelijk ook al een vorm of een tussenvorm van verkrachting?

De maatschappelijke gevolgen waren ongetwijfeld dramatisch. Veel Duitse vrouwen kregen een instinctieve afkeer van mannen in het algemeen, terwijl uit de oorlog teruggekeerde Duitse mannen (meestal zelf ook zwaar getekend) veelal een afkeer hadden van Duitse vrouwen die zij verdachten van al wat “übel” kon zijn. In hun vooroordeel werden zij bevestigd toen zij met een duistere blik zagen dat in de naoorlogse periode, toen het ergste reeds voorbij was, de “Fräulein” nog steeds niet ongevoelig waren voor die “fremde Soldaten” die intussen waren omgetoverd tot NATO-bondgenoten. Een bondgenootschap dat *enkel militair* mocht zijn! Maar die specifieke maatschappelijke context en evolutie is ons alhier volkomen ontgaan, en nog altijd beseft men hier amper wat er toen in Duitsland allemaal gebeurd is. Al was het maar omdat de bezetting alhier (gelukkig maar!) niet uitgelopen is op dergelijke wantoestanden, althans toch niet vergelijkbaar. Het dagelijks leven in Oostende tijdens de bezetting verliep als “un long fleuve tranquille”. Er is hier in die jaren weliswaar veel gebeurd (wat verklaart waarom deze vervolgserie nogal lang geworden is) maar, al met al, mogen we niet klagen, want het had veel erger kunnen zijn. Dat was het groot verschil tussen “diessesits” en “jenseits”!

At the river of Babylon

Wat we ook nooit goed beseft hebben: het plots verlies (en de radicale ontvolking!) van oude Duitse stamgebieden (Oost-Pruisen, Silezië, Sudetenland, de diaspora op de Balkan) was voor de Duitsers niet alleen geografisch een “amputatie” maar vooral ook staatkundig, psychologisch, etnisch, cultureel en socio-economisch. De “revalidatie” verloopt moeizaam en roept nog steeds bittere herinneringen op. In Bonn is “das Haus Schlesien” niet alleen een opvallend memoriaal en een apart volkskundig museum maar ook een trefpunt en een tehuis voor gevluchte of verjaagde Sileziërs en hun nakomelingen, een toevluchtsoord waar de herinnering aan een verdwenen

volksgemeenschap krampachtig wordt levendig gehouden vanuit "Sehnsucht nach die alte Heimat", die intussen allang volledig Pools geworden is. Pijnlijk en onverteerbaar...Het doet ergens denken aan het Oud Testament, het verhaal van de Babylonische gevangenschap, toen het verdreven volk van Israël daar treurend bijeen zat aan de oevers van de rivier van Babylon en in gedachten vertoefde bij het verre Sion (vreemd genoeg, in 1978 het thema van een tophit van de Duitse discogroep Boney M., een echte meezinger!). Met dat verschil dat aan die Babylonische gevangenschap ooit een einde is gekomen, terwijl de "Umsiedlung" van de "Volksvertriebenen" voorzeker van blijvende aard zal zijn en enkel in EU-verband ergens nog een nieuw (cultureel?) aanknopingspunt zal kunnen vinden.

En dit is niet zomaar een voetnoot in de geschiedenis. In een tijd waarin terecht geschermd wordt met "De Rechten van het Kind" mag wel even herinnerd worden, in naam van de destijds nog onbestaande rechten van het kind, aan het groot aantal kinderen (de meesten nog zeer jong) dat in januari 1945 - in een ijzig strenge winter - gruwelijk is omgekomen tijdens de veel te laat op gang gekomen evacuatie uit Oost-Pruisen, toen de bevolking reeds bijna volledig ingesloten was door het snel oprukkende Rode Leger. Vanwaar dat hoog geboortecijfer in een allang (sedert Stalingrad in januari 1943) hopeloos geworden toestand? Peuters en kleuters waren nog verwekt in een sfeer van misplaatst optimisme, ingevolge de erg misleidende "Rijksvoorlichting" van Goebbels. Maar al die pas geboren kinderen?? En zelfs baby's die werden geboren *tijdens* de vlucht, in afgrijselijke omstandigheden? Dit is thans niet vergelijkbaar met bijvoorbeeld Syrië, waar - na zes jaar burgeroorlog en in een totaal uitzichtloze situatie - het bestendig hoog geboortecijfer onverantwoord en zelfs bijna misdadig mag genoemd worden. Want geen enkel kind vraagt om op deze wereld te komen, zeker niet in zo'n inferno. Maar wat is dan de verklaring voor Oost-Pruisen? Dat vind je bij Philip Kerr in "The other side of silence": "If I didn't survive, then *something of me* might, which would be some *consolation* at least for a life cut short, if not tragically cut short of meaning. That was how I thought about the *prospect* of having finally fathered a child. *Something of me would remain after the war!*". Ouders beseften wel dat ze nog weinig kans hadden om de oorlog te overleven, want op genade van de Russen moesten ze niet rekenen, maar hun overlevingsdrang wilden ze ten minste dan toch doorgeven aan hun kinderen. Was dit onverantwoord? Niemand kan daarover oordelen. *The other side of silence ...*

En dan was er nog gedurende decennia die naargeestige sfeer zoals beschreven in "*The spy who came in from the cold*" van John le Carré. Zelf was ik gekazerneerd dichtbij het IJzeren Gordijn en het stikte er van spionnen, agenten en infiltranten van de STASI en van de KGB. Vanzelfsprekend was ook de westerse contraspionage bijzonder actief, onder het motto "zien en niet gezien worden, en goed uitkijken!", waarbij tevens nogal wat militairen werden ingeschakeld, vooral dienstplichtigen die immers komen en gaan en dus minder kans liepen om "ontmaskerd" te worden. Liefst onopvallend met een zo laag mogelijke graad, want hogere officieren werden geschaduwd en zelfs afgeluisterd. Een CIA postoverste zag het zo: "At this stage of the Cold War, for *undercover* purposes it is better to be the lowliest kind of serviceman there is. Likewise, even for your personal file a low and insignificant profiling. Your indifference for rank and file may be reasonably interpreted as modesty. Anyway, drafted men are not keen to advance in the army where their future does not lies. And first rule of the inn : you should talk only when words are safer than silence!". Doel: aandachtig en alert uitkijken naar al wie of wat verdacht leek te zijn. Omwille van strikte geheimhouding en het voorkomen van lekken en "mollen", speelde dit zich volledig af *buiten* de hiërarchische lijn en structuren, zodat - behalve de inlichtingendiensten (en allicht ook de KGB!) - niemand wist of zelfs maar een vermoeden had van het bestaan van een wijd vertakt "undercover" contraspionage netwerk. Die CIA agenten waren inderdaad "insignificant", officieel en zelfs officieus onbestaande, maar met "oogjes en oortjes open". Dit was typisch voor de Koude Oorlog, waarin inderdaad ook slachtoffers vielen, onverklaarbare ontvoeringen, verdwijningen, "ongevallen" en "zelfmoord". Het was een vreemde, parallelle, duistere en angstwekkende wereld waarin je allengs paranoïde kon worden. Voor jongeren een snelle "ontgroening" en een onthutsende afdaling in de zelfkant van een onbekende en bedreigende samenleving. Het dagelijks leven als thriller ! Wie was "The Third Man"?? En voor kunstliefhebbers nog een bizarre anekdote: het verhoor van vluchtelingen uit de DDR had vaak betrekking op kunststeden en kunstgeschiedenis in Oost-Duitsland, omdat infiltranten doorgaans beweerden van een andere stad afkomstig te zijn dan hun woonplaats, waardoor ze snel door de mand vielen als je wat vroeg

over lokale artistieke bezienswaardigheden. Die CIA postoverste, die zelf geen fluit kende van kunst en kunstgeschiedenis, was hierdoor fel onder de indruk en liet zich ontvallen "Art historians make good hunters for spies. Perhaps good spies too. In art as in life, things are never quite what they seem".

Tja, wie het zwaard trekt, zal erdoor vergaan. Voor al het onheil dat de Duitsers hebben aangericht, hebben zij inderdaad een bijzonder zware prijs moeten betalen. Dit verklaart waarom zij thans zo fel gekant zijn tegen iedere vorm van militaire machtsontplooiing (zoals bijvoorbeeld in Afghanistan), ook al beschikken zij nu al weer over een moderne en zeer goed uitgeruste Bundeswehr. Blijkbaar hebben zij uit de geschiedenis hun les geleerd. Maar zij hadden hiervoor wel twee wereldoorlogen nodig! Kennelijk is hierop toepasselijk - uit het Evangelie volgens Johannes - de dreigende waarschuwing "Gij zijt gezond geworden en zondig nu niet meer, opdat u niets zou overkomen *dat nog erger is*". En Duitse politici (anders dan in 1914 en 1939) houden voortaan zeer goed voor ogen de oude Romeinse aanmaning en waarschuwing "Caveant consules, ne quid detrimenti respublica capiat". Quod erat demonstrandum!

De verworvenheden van de Verlichting

En tot slot nog volgende bedenking : Voorafgaand aan de Franse Revolutie in 1789 was de "Eeuw van de Verlichting" eigenlijk niet zozeer een lineair en voortschrijdend proces van vooruitgangdenken doch veeleer een *reactie* tegen het obscurantisme en de onrechtmatige machtspositie van allang achterhaalde gezagsorganen. En dit ging gepaard met een snel toenemende aangroei van kennis en wetenschap. Hieruit is toen een *nieuw menstype* ontstaan, die *voor het eerst* vreedzaam leerde samenleven *met andersdenkenden*. Maar men hoeft geen psychologie te hebben gestudeerd, om te weten dat *rationeel* denken en handelen in veel situaties ingaat *tegen* de menselijke natuur, zoals die diep *in ieder van ons* verborgen zit. Hiervan misbruik makend, hebben ideologische doctrines in de 20^e eeuw een spoor van vernieling achtergelaten in de verworvenheden van de Verlichting. Na 1945 bleek de terugval zo dramatisch te zijn dat een nieuwe reactie niet kon uitblijven, om *opnieuw* de bakens van de Verlichting *voorop* te stellen. En opnieuw zou dit slechts moeizaam tot stand komen, want die reactie was geen bewijs van onze herwonnen morele "voortreffelijkheid" maar (zoals in de 18^e eeuw) gewoon een *noodzaak* om weerom tot een algemeen aanvaardbare "modus vivendi" te kunnen komen, nodig voor de wederopbouw van een *nieuw* Europa. En het is opvallend dat - nu bij de jongere generaties de herinnering aan oorlog en bezetting nagenoeg verdwenen is - al die hoogstaande idealen weer in vraag worden gesteld, waaruit allerlei "troebelwatervissers" andermaal munt kunnen slaan. *Niet toevallig* valt het einde van deze vervolgsérie samen met de mini-vervolgsérie over het ontstaan van de *rockbeweging* tijdens de "golden sixties" in en om Oostende. Want het een sluit perfect aan bij het ander. En dat niet alleen in de rockbeweging. Samen met het Koninklijk Atheneum was het Onze Lieve Vrouwe College in Oostende in die naoorlogse periode een nogal woelige voedingsbodem voor maatschappelijke vernieuwing, ook al was dat de directie (en daarachter nogal wat "verontruste" ouders) niet altijd welgevallig. In het College waren de "gangmakers" twee (voor die tijd) "progressieve" leraars in de Grieks-Latijnse humaniora, namelijk de Eerwaarde Heren Jan Cogle (retorica) en Jozef Verhelle (poësie). Hun leerlingen waren weliswaar niet allen erg ontvankelijk voor "het geestelijk zaad" dat zij uitstrooiden (met verwijzing naar de parabel van de zaaier) - en velen zullen er in hun bourgeois milieu nauwelijks iets van meegedragen hebben - maar hier en daar was er toch al een uitblinker die de nieuwe tijdsgeest goed had begrepen en in zich had opgenomen. Zo bleek in 1958, bij de jaarlijkse proclamatie in het Kursaal, dat een leerling van het College in de bisschoppelijke examens de "bronzen medaille" ("tertio loco accesserit") had verworven in de prestigieuze "Oratio latina". En dit (in een vloeiend Latijn) met een vlammend betoog tegen onverdraagzaamheid en maatschappelijke ongelijkheid, zagezegd gesitueerd in het oude Rome. Ten aanzien van de Zeer Eerwaarde Heren van de Episcopale Jury in het toen nog oerconservatieve Brugge betekende dit ongetwijfeld een opmerkelijke "doorbraak". Deze feitelijke "oratio pro domo" was na die proclamatie dan ook het onderwerp van nogal wat gesprekken. Voor Jan Cogle was dit een behoorlijke aanmoediging en voor het College eigenlijk een reden van fierheid in een klassiek en oerdegelijk domein dat tot dusver zeker niet typisch Oostends was. Maar het was vooral een teken van (zoals Boudwijn De Groot het uitzong) "want er komen andere tijden!". Tekenen van tegenspraak ?

Deborah Feldman (auteur van "Exodus") gelooft dat "Erinnerungen können nachbelichtet werden, Erfahrungen neu komponiert und zugeordnet werden. Das ist legitim und erweitert die Möglichkeiten der Erzählerin. Goethe nannte es "Dichtung und Wahrheit" (herinneringen kunnen nader toegelicht worden en ervaringen kunnen opnieuw samengesteld en toegevoegd worden. Dat is rechtmatig en biedt het verhaal meer mogelijkheden. Goethe noemde dat "Dichtung und Wahrheit"). Maar zij heeft ook nog volgende waarschuwing : "Die deutsche Sprache ist immer noch aufgeladen. Jeder muss sie für sich selbst entschärfen. Ich habe mir eine *Vorkriegssprache* dafür ausgesucht" (In Duitsland verloopt zich uitens nog steeds in een geladen stemming. Men moet, elk voor zichzelf, zijn taalgebruik van zijn scherpe kanten ontdoen. Daarvoor heb ik voor mij zelf een vooroorlogse taal uitgezocht).

(wordt vervolgd)

VERTALING :

(1) DeVlag wou met maximale zelfstandigheid optrekken in de politieke eindstrijd, zowel persoonlijk als inhoudelijk, daarbij zelfs ondersteund door de Reichsführer-SS. Ten aanzien van het VNV was er dus geen gemeenschappelijk doel of programma. Jef Van de Wiele zou eigenmachtig de rechtsextremisten aanvoeren en wou daarbij een breuk met het VNV niet vermijden. Het VNV reageerde verlamd en zag geen uitweg meer. Ongeliefd in Vlaanderen en nu ook nog "persona non grata" in Berlijn, waar men niets besepte en niet wou begrijpen dat een volslagen breuk tussen beide concurrenten enkel het verzet zou ten goede komen. Alleszins een buitengewoon schouwspel! Zonder brede overeenstemming was het optreden van DeVlag slechts een mediaspektakel en een neerwaartse stap naar de ondergang, meteen ook een ontvucherend beeld van het extremistisch milieu in het laatste oorlogsjaar, een "case study" over moeiteloze overgang naar radicaal gedrag en naar gewelddadige afzondering.

(2) Het VNV was een gematigde vorm van het nationaalsocialisme geworden, terwijl DeVlag nooit een nieuwe aanblik in het eentonige politieke landschap zou invoeren. En wat had het VNV bereikt? Aan de rechterzijde een vernietigd potentieel, de beloofde dialoog met de eigen volksgenoten niet gevoerd, ten laste van de volksgemeenschap een aantal financiële geschenken uitgedeeld aan de rijke bovenlaag van bedrijfsleiders, en een voortreffelijke administratie herleid tot een puinhoop. Alleszins ware het toen geen verlies geweest, indien het VNV en ook DeVlag zich hadden teruggetrokken uit de actieve politiek. Zodra ze de vette vleespotten bereikt hadden, verlamde hun wil tot hervorming. Ze zouden de problemen voor zich uitschuiven en besteedden hun energie liever aan oppervlakkige thema's zonder inhoud. Vanzelfsprekend een totaal onhoudbare positie, die meteen een naïef politiek inzicht onthulde ten aanzien van het in het volk aanwezige potentieel tot bereidwillige samenwerking.

(3) Enkel prostituees hadden echt te doen met de vijand, en dan niet eens in het openbaar maar gewoon stiekem, hetzij om niet de harde reacties van het algemeen aanvoelen te moeten ondergaan, hetzij omdat een dergelijk handeltje bij henzelf overkwam als het meest verwerpelijke dat een vrouw in die jaren kon begaan.